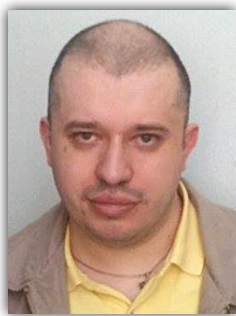


УДК 159.9+37]:355+37.091.64

DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2025-5\(224\)-84-91](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2025-5(224)-84-91)



**ПИЛИПЧУК ЯРОСЛАВ ВАЛЕНТИНОВИЧ,**

доктор історичних наук, старший науковий співробітник відділу наукового інформаційно-аналітичного супроводу освіти, Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського НАПН України, м. Київ, Україна

**Yaroslav Pylypchuk,**

Dr.Sci. (in History), Senior Researcher of the Department of Scientific Information and Analytical Support of Education, V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine

**E-mail:** [pylypchuk.yaroslav@gmail.com](mailto:pylypchuk.yaroslav@gmail.com)

**ORCID iD:** <https://orcid.org/0000-0002-9809-3166>

## ВІЙСЬКОВА ПСИХОЛОГІЯ ТА ПЕДАГОГІКА У ЗМІСТІ УКРАЇНСЬКИХ НАВЧАЛЬНИХ ПОСІБНИКІВ І ПІДРУЧНИКІВ

**А** Присвячено контент-аналізу навчальних посібників і підручників. Навчальний посібник «Психологічна стійкість воїна», виданий у 2017 р. З. Комаром у співпраці з британськими колегами, є найкращим з проаналізованого навчально-методичного забезпечення дисциплін «Військова психологія» та «Військова педагогіка». Його автори широко використали польовий матеріал, і підручник має прикладне значення. У 2007 р. у Міжнародній академії управління персоналом був розроблений навчальний посібник, де автор сконцентрувався на питаннях функціонування психіки та особистості військовослужбовця.

Автори підручника, розробленого в 2020 р. в Харківському університеті внутрішніх справ, зосередили свою увагу на військових колективах і девіантній поведінці їхніх членів. Видання спрямоване на профілактику девіантної поведінки військовослужбовців. Автори навчального посібника, розробленого у 2021 р. у Київському політехнічному інституті імені Ігоря Сікорського, концентрувалися на проблемах військової педагогіки.

Методичні рекомендації науково-дослідного центру гуманітарних наук Збройних Сил України були видані у 2016 р. та зосереджені на проблемах підготовки військових психологів і відбору за психологічними якостями військовослужбовців.

**Ключові слова:** підручник «Психологічна стійкість воїна»; навчальні посібники; методичні рекомендації; військова психологія; військова педагогіка

### MILITARY PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY IN THE CONTENT OF UKRAINIAN TEACHING MANUALS AND TEXTBOOKS

**S** This paper is dedicated to a content analysis of Ukrainian manuals and textbooks from Military Psychology and Military Pedagogy. After conducting a content analysis of three manuals, one textbook and one methodological recommendation, we came to the following conclusions. The manual "Psychological Resilience of a Soldier" published in 2017 by Z. Komar in collaboration with British colleagues is the best of the analyzed educational and methodological support for the disciplines "Military Psychology" and "Military Pedagogy". Its authors widely used field material and the manual has practical value. In 2007, a manual was developed at the International Academy of Personnel Management, where the author focused on the functioning of the psyche and personality of a serviceman. The authors of the manual developed in 2020 at the Kharkiv University of Internal Affairs focused their attention on military teams and the deviant behavior of their members. It is aimed at preventing deviant behavior of servicemen. The authors of the manual developed in 2021 at Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute focused on the problems of military pedagogy. Methodological recommendations developed by the Scientific Research Center for the Humanities of the Armed Forces of Ukraine, published in 2016, focused on the problems of training military psychologists and selecting military personnel based on psychological qualities.

**Keywords:** manual "Psychological Resilience of a Soldier"; textbook; methodological recommendation; Military Psychology; Military Pedagogy

**Актуальність проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими практичними завданнями.** Україна є учасницею нав'язаного воєнного конфлікту з воюючою державою, який має статус конфлікту великої інтенсивності. Це ставить більші виклики перед суспільством, ніж регіональний конфлікт на Сході України, відомий як АТО. Перед Україною у воєнний час постає проблема поповнення психологічного потенціалу та відновлення людського ресурсу воєнних кадрів, у першу чергу тих, хто воює. Також актуалізується проблематика, яка спрямована на майбутнє – постануть питання реабілітації та адаптації до мирного життя багатьох ветеранів у повоєнний час. У зв'язку з цим

буде дуже затребуваний досвід військової психології, яка вивчає багато аспектів підготовки й відновлення військовослужбовців, а також досвід педагогічної науки, яка покликана забезпечити компетентнісний складник тих, хто має підготувати військових психологів. Україна зараз потребує наукових, науково-методичних, навчальних посібників/підручників, у яких би аналізувалося науково-методичне забезпечення діяльності військових психологів. У цій статті розглянуті підручник, навчальні посібники й методичні рекомендації, підготовлені під час АТО та ООС у спеціальних навчальних закладах у 2014–2021 рр. Завданням цієї статті є контент-аналіз українських

навчальних посібників і підручників із дисципліни «Військова психологія».

**Аналіз попередніх досліджень і публікацій** показав, що впродовж останнього часу, зважаючи на повномасштабне вторгнення РФ та активні бойові дії, активізувалися дослідження, спрямовані на вивчення проблем підготовки військових психологів.

2016 – Н. Агаєв, О. Скрипкін, А. Дейко, В. Поливанюк, О. Еверт підготували методичні рекомендації «Алгоритм роботи військового психолога щодо психологічного забезпечення професійної діяльності особового складу Збройних Сил України», у яких було враховано досвід АТО [1].

2017 – П. Лісовський розробив підручник, де проблеми військової психології розглядали з боку методичного аналізу [6]. З. Комар у співпраці з колегами з Великобританії розробили підручник під назвою «Психологічна стійкість воїна» [5].

2020 – Г. Бондарев, П. Круть підготували навчальний посібник «Основи військової психології» [3].

2021 – за авторством В. Ананьїна, В. Горлинського, О. Пучкова, О. Уваркіної був виданий навчальний посібник «Психологія і педагогіка військових колективів» [2].

Спільно з колегами з ДНПБУ ім. В. Сухомлинського нами було опубліковано кілька досліджень із військової психології [7; 8; 9; 10].

Однак й досі немає спеціального дослідження, де був би проведений контент-аналіз українських навчальних посібників і підручників із дисципліни «Військова психологія».

**Метою статті** є забезпечення адаптивного інформаційно-аналітичного супроводу педагогічної науки та проведення інформаційного контент-аналізу підручників і навчальних посібників, зокрема з дисципліни «Військова психологія», як основного складника навчально-методичного забезпечення підготовки військових психологів в освітньому процесі закладів спеціалізованої вищої освіти України.

**Викладення основного матеріалу.** У методичних рекомендаціях «Алгоритм роботи військового психолога щодо психологічного забезпечення професійної діяльності особового складу Збройних Сил України» (Н. Агаєв, О. Скрипкін, А. Дейко, В. Поливанюк, О. Еверт) розкрито сутність основних понять процесу психологічного забезпечення, наведено розподіл завдань за періодичністю їхнього виконання, надано пояснення щодо змістовної сутності основних елементів діяльності [1]. Видання також буде корисним для ознайомлення командирам військових частин (підрозділів), їхнім заступникам по роботі з особовим складом для повнішого розуміння сутності й завдань психологічного забезпечення професійної діяльності особового складу Збройних Сил України, а також чіткого усвідомлення ролі та місця психолога у цьому процесі. Під поняттям «психолог військової частини (підрозділу)» у даних методичних рекомендаціях розуміється відповідна посадова особа у складі військової частини (підрозділу), яка є офіцером або працівником Збройних Сил України.

Основними завданнями професійно-психологічного відбору особового складу є: оцінка психологічної та

психофізіологічної придатності військовослужбовців до видів діяльності, до виконання яких вони призначаються, прогноз успішності їхньої подальшої професійної діяльності під час проходження військової служби та виконання завдань за призначенням; виявлення особового складу осіб із нервово-психічною нестійкістю, з асоціальними установками та тих, що вживають психоактивні речовини, підготовка та надання керівному складу військових частин (підрозділів) відповідних висновків і рекомендацій; надання рекомендацій із раціонального розподілу особового складу згідно з рівнем їхнього розвитку професійно важливих психологічних і психофізіологічних характеристик за відповідними спеціальностями з метою комплектування відповідних військових частин (підрозділів). При цьому використовуються такі методи: контент-аналіз (якісно-кількісного методу вивчення документів); індивідуальна бесіда; спостереження; діагностування (проведення психологічного тестування).

До початку бесіди потрібно чітко визначити основну мету, продумати послідовність постановки запитань, вивчити всю наявну інформацію. Під час бесіди важливо визначити (або уточнити й доповнити): дані аналізу документів військовослужбовця; особливості сімейного стану; характер його спрямованості на проходження військової служби; рівень освітньої та професійної підготовленості; організаторські здібності й особливості поведінки в колективі; особливості виховання та розвитку; моральні якості та ціннісні орієнтації.

Перший розділ «Діяльність психолога під час професійно-психологічного відбору особового складу» містить методичні рекомендації, що розроблені для психологів військових частин (підрозділів) і розкривають типовий алгоритм їхніх дій у ході здійснення психологічного забезпечення професійної діяльності особового складу Збройних Сил України. Розділ складається з таких параграфів: «Професійно-психологічний відбір особового складу: основні поняття»; «Діяльність психолога під час проведення контент-аналізу»; «Проведення психологом індивідуальних бесід з військовослужбовцями»; «Спостереження та аналіз отриманої інформації»; «Проведення психологом психологічної діагностики військовослужбовців». Розділ має чотири додатки: «Основні діагностичні блоки необхідної інформації про військовослужбовця при проведенні бесіди»; «Соціальний паспорт військовослужбовця»; «Методика оцінки адаптаційних здібностей особистості (багаторівневий особовий опитувальник "Адаптивність-200")»; Особистісний опитувальник «НПН-А» (нервово-психічна нестійкість – акцентуація).

Другий розділ «Діяльність психолога під час психологічної підготовки особового складу» теж поділяється на параграфи, у яких розкривається психологічна підготовка особового складу; подаються загальні рекомендації щодо проведення психологічної підготовки особового складу військової частини (підрозділу); подано загальні завдання психолога під час психологічної підготовки особового складу військової частини (підрозділу); описано діяльність психолога під час проведення загальної/спеціальної/цільової психологічної підготовки особового складу військової частини (підрозділу);

приділяється увага діяльності психолога під час оцінки якості проходження психологічної підготовки особовим складом військової частини (підрозділу) тощо.

Третій розділ «Діяльність психолога під час психологічного супроводу виконання завдань особовим складом» складається з двох параграфів: «Психологічний супровід виконання завдань особовим складом: основні поняття»; «Завдання психолога під час психологічного супроводу виконання завдань особовим складом військової частини (підрозділу)». Також розділ має три додатки: «Методика проведення психологічного консультування»; «Методики, рекомендовані для психологічного діагностування особового складу»; «Методика проведення соціометричного дослідження у підрозділі, групі».

Четвертий розділ «Діяльність психолога під час надання психологічної допомоги (реабілітації) особового складу» має п'ять параграфів, два додатки. У розділі йде мова про психологічну допомогу, діяльність психолога з надання психологічної допомоги особовому складу військової частини (підрозділу) під час перебування в пункті постійної дислокації або у районах виконання завдань (ведення бойових дій) тощо. Подано оцінку ефективності психологічної допомоги, наданої особовому складу [там само].

У навчальному посібнику «Військова психологія: методологічний аналіз» П. Лісовського [6] викладено основи військової психології, що розглядають актуальні питання поведінки воїна-захисника країни, що дозволить оволодіти методологічними основами важливих знань і практичної майстерності, зокрема, в галузі соціальної психології. При цьому акцентується увага на шляхетній (благородній, волонтерській, лицарській) конституції особистості, якій надається концептуальний аналіз. Навчальний посібник допоможе студентам опанувати основи військової психології, довідатися про структурну організацію особистості військовослужбовця та особливості психології військового колективу. У посібнику розглядається історія виникнення дисципліни військової психології й те, як вона змінювалась у минулому.

Перший розділ «Військова психологія як предмет методологічного аналізу» складається з трьох параграфів: «Історичні витоки військової психології»; «Основні методи вивчення»; «Функції військової психології».

Другий розділ «Структурна організація особистості» і складається з п'яти параграфів, у яких подано інформацію про: поняття та визначення особистості у військовій психології; сенсорно-розумові акти в розвитку особистості; формування та становлення особистості як воїна-захисника сім'ї; мудрість як основа духовного розвитку особистості; ментально-ціннісні настанови мудрості як гуманні концептуальні погляди в розвитку особистості.

У третьому розділі «Пізнавальні процеси у психології військовослужбовця» на сторінках семи параграфів мова йде про: психічне життя людини як саморефлексію свідомості; відчуття як сенсорна дія; мислення як логічно-обумовлена дія; пам'ять та її феноменальність; уява та уявлення як шляхетні образи культури; риторика у суспільному мовленні;

спостережливість як прерогатива розвідувальної та контррозвідувальної діяльності.

Четвертий розділ «Феноменальні рецепції характеру воїна» складається з чотирьох параграфів: «Темперамент як визначальна специфіка характеру воїна»; «Психологічні механізми впливу на розвиток особистості воїна»; «Креативні особливості воїна»; «Мудрість як цінісно-громадська якість особистості та її розвиток».

П'ятий розділ «Психологія військового колективу (відділення, взводу, роти)» має три параграфи: «Структурна організація військового колективу»; «Керівництво військовим колективом»; «Методи роботи командира у військовому колективі».

Шостий розділ «Сила духу як серцевина активної діяльності військового колективу» містить два параграфи: «Ірраціональності якості особистості в колективі»; «Рациональні якості особистості».

Сьомий розділ «Психологія управління військовими колективами у зоні АТО на Донбасі» складається з трьох параграфів: «Діагностика в управлінні військовим колективом»; «Превентивна безпека у військових колективах»; «Іноваційні шляхи протидії синдрому війни».

Посібник стане у нагоді студентам психологічних спеціальностей, а також співробітникам спецслужб, курсантам і військовослужбовцям; допоможе підготуватись до роботи з військовими; розкриває специфіку роботи із цією категорією людей. Також у книзі студенти знайдуть контрольні питання й теми для рефератів, що стане помічним у їхньому навчанні [там само].

Підручник «Психологічна стійкість воїна» (З. Комар та ін.) розроблено та рекомендовано для ознайомлення психологам військових частин, командирам та їхнім заступникам по роботі з особовим складом. Видання стало можливим завдяки фінансовій підтримці Посольства Великої Британії в Україні в рамках проекту «Подолання соціальних наслідків конфлікту на Донбасі та незаконної анексії Криму за допомогою державних структур в Україні та громадянського суспільства», який виконує канадська неурядова організація Stabilization Support Service. Погляди, висловлені в цій публікації, належать авторам і можуть не збігатися з офіційною позицією Уряду Великої Британії.

Військова психологія – це не лише одна зі сфер прикладної психології, вона охоплює набагато більше. Спостерігаючи за історичним розвитком психологічної науки, можна впевнено говорити, що військова психологія є матір'ю майже всіх напрямів прикладної психології. Варто зазначити, що нині в різних сучасних арміях військова психологія розвивається по-різному. Навіть у рамках НАТО не існує однозначних правил щодо місця та ролі військової психології, і це питання залишається прерогативою окремих країн – членів цієї організації. Загалом у рамках військової психології можна розрізняти два домінуючих підходи: традиційний, у якому військові психологи знаходяться при вищому командуванні, в рамках дослідницьких центрів і спеціальних відділів, які напряму підлягають командуванню Міністерства оборони та Генерального штабу, та штатний, у якому кожний більший



самостійний підрозділ (батальйон, бригада) має одного або кількох військових психологів у своєму складі з чітко визначеною фаховою ієрархією та автономною діяльністю. Традиційний підхід має переваги з огляду на концентрацію більшої кількості психологів в одному місці та можливість вирішення складних військово-психологічних проблем. У традиційній моделі психологи не обов'язково військові, а здебільшого цивільні особи, які ангажовані для виконання окремих військових завдань. З іншого боку, штатна модель опирається на мережу психологів як військових осіб, членів військових підрозділів, які знаходяться в постійному контакті з рядовими та командирами та мають можливість вирішувати повсякденні психологічні проблеми до, під час і після бойових дій. Традиційна модель діє в країнах з давньою військовою традицією, зокрема у Великій Британії та Франції (здається, що військова традиція є своєрідним бар'єром для розвитку військово-психологічної служби), тоді як сучасна штатна модель виражено присутня в Хорватії, Нідерландах та Ізраїлі. На основі попереднього досвіду можна зазначити, що комбінований підхід зі спеціалізованими військово-психологічними центрами та розгалуженою мережею психологів був би оптимальним для задоволення потреб сучасних військових систем. У будь-якому випадку військова психологія останніх десятиріч бурхливо розвивається у різноманітних напрямках різних країн, перетворюючись у невідмінний чинник військових конфліктів будь-якого виду.

Військові психологи в сучасних арміях виконують цілу низку функцій. Докладний огляд переліку їх найчастіших завдань дають результати Дослідження, яке у 1995–1996 рр. провели американські військові психологи Ремі Адлер та Пол Бартон, зібравши інформацію щодо військово-психологічної діяльності у 23 європейських і північноамериканських країнах. Згідно з дослідженням, військові психологи найчастіше виконують наступні види діяльності: відбір і консалтинг командування проводиться майже в усіх (опитуваних) арміях, а у великій кількості країн військові психологи займаються дослідженнями, клінічною роботою з військовими та навчанням. Дещо рідше використовується діяльність у сфері профілактики, участь у психологічних операціях (психологічна війна) та оборонному плануванні, а найменше (у 30% опитуваних країн) військові психологи працюють із сім'ями військових. У різних арміях різна частина уваги приділяється окремому виду діяльності чи групам діяльності, при цьому потрібно наголосити, що перелік функцій військового психолога залежить від особливостей військового напрямку і підрозділу, у якому працює. Так, наприклад, зрозуміло, що робота військових психологів у сухопутних військах дещо відрізняється від роботи їхніх колег, які працюють у військово-повітряних силах, військово-морському флоті чи спецпідрозділах; робота військових психологів у військових навчальних закладах відрізняється від роботи у дослідницьких центрах чи підрозділах з виконання особливих операцій.

Наступний важливий чинник – це умови роботи. Так, перелік функцій військового психолога залежить від характеру військових операцій. Наприклад, залучення його у

війні оборонного характеру ставить перед психологом інші завдання, ніж би це було у випадку його участі в операціях із підтримання миру. Загалом, на основі попередньої практики, завдання військових психологів можна розділити на декілька категорій: відбір і кваліфікація, спостереження за бойовою готовністю, навчання, тренінги, психологічна профілактика і підтримка та діяльність у рамках психологічних операцій. Окрім цих головних напрямів роботи, військових психологів часто залучають до наукових і прикладних досліджень, роботи у сфері психосоціальної допомоги постраждалим у війні та членам їхніх сімей, а останнім часом дедалі більше розвивається окрема дисципліна – операційна психологія («operational psychology»), яка вивчає методи допиту, опитування, вироблення психологічних портретів супротивника та займається відбором і тренуванням кандидатів для розвідки та контррозвідки. Значно меншою мірою військові психологи займаються ергономічною роботою при виробленні нової зброї та обладнання, військовою зоопсихологією та іншими видами діяльності.

Перший розділ підручника «Розвиток військової психології. Основні завдання і особливості роботи військових психологів» містить наступні теми: «Місце та роль психології у сучасній армії»; «Головні завдання військових психологів»; «Військово-психологічний відбір та класифікація»; «Відстеження психологічної бойової готовності»; «Навчання і тренінги»; «Психологічна профілактика та підтримка»; «Психологічні операції (ПСІОП)»; «Оперативна психологія»; «Етичні правила поведінки американських військових психологів»; «Штатний військовий психолог»; «Співпраця з іншими військовими службами»; «Особливості роботи військових психологів у військово-повітряних силах, військово-морському флоті та спеціальних підрозділах»; «Завдання психолога у військово-повітряних силах»; «Завдання психолога у військово-морському флоті»; «Завдання психологів у спеціальних військових підрозділах».

Другий розділ «Психологічна підготовка та психологічна бойова готовність військових в армії» має відповідну тематику: «Психологічна підготовка новобранців»; «Психологічна підготовка до бойових дій»; «Психологічна підготовка для профілактики страху та бойового стресу»; «Психологічна підготовка щодо агресивної поведінки та застосування бойової сили»; «Психологічна підготовка щодо ставлення до ворожих військових та цивільних осіб»; «Специфіка психологічної підготовки військових до можливого полону та поведінки у полоні»; «Безпосередня психологічна підготовка до бойових дій»; «Дії штатних військових психологів безпосередньо до, протягом та після бойових дій»; «Створення і розвиток військових колективів»; «Згуртованість військових колективів»; «Психологічна бойова готовність»; «Елементи психологічної бойової готовності»; «Визначення та вимірювання ПБГ».

Третій розділ «Психологічна профілактика та підтримка» складається з тем: «Тривога, страх та паніка на війні»; «Бойовий стрес»; «Механізм впливу стресу на організм»; «Процедура психологічного розвантаження після бойових дій»; «Аналіз виконаного завдання»; «Первинна підтримка командира

(defusing); «Рекапітуляція стресової події (дебрифінг); «Процес поступового повернення (декомпресія); «Роль командира у поступовому процесу розвантаження»; «Психологічні кризові інтервенції»; «Психологічна профілактика позаштатних ситуацій та небажаних проявів в армії»; «Алкоголізм та інші види залежності в армії».

Четвертий розділ «Психосоціальні проблеми військових ветеранів з посттравматичним стресовим розладом» містить теми: «Проблеми психосоціальної адаптації тих, хто повертається з війни»; «Посттравматичний стресовий розлад»; «Види та ознаки травматичного воєнного досвіду – стресори»; «Симптоми та діагностика ПТСР»; «Фактори появи та розвитку ПТСР»; «Поширеність, профілактика і лікування ПТСР»; «Дослідження поширеності ПТСР»; «Самогубства військових ветеранів»; «Самогубства військових ветеранів (хорватський досвід)»; «Запобігання самогубствам».

П'ятий розділ «Комунікаційні навички в армії» складається з наступних тем: «Міфи та упередження про комунікацію»; «Комунікація усередині організації»; «Низхідна та висхідна комунікація»; «Вербальна та невербальна комунікація»; «Вербальна комунікація»; «Паравербальна комунікація»; «Невербальна комунікація»; «Вміння говорити і слухати»; «Слухання та невербальна комунікація»; «Мовчання»; «Техніки активного слухання»; «Проведення індивідуальних сеансів консультацій»; «Презентаційні навички»; «Планування»; «Підготовка»; «Тренування»; «Виконання»; «Особливості комунікації польових психологів»; «Комунікація з командиром»; «Комунікація з солдатами»; «Комунікація з колегами згідно з професійною ієрархією»; «Публічний виступ і комунікація із засобами масової інформації»; «Комунікація з членами родини військовослужбовця».

Шостий розділ «Техніки саморегулювання психофізичного стану» містить наступні теми: «Загальні вимоги»; «Вправи для розслаблення м'язів»; «Ізометричні вправи»; «Творча візуалізація»; 5) «Mindfulness-вправи для концентрації уваги»; «Тілесно-свідомісні вправи»; «Медитація та віра»; «Аутогенне тренування» [5].

Підручник стане у нагоді студентам психологічних спеціальностей, а також співробітникам спецслужб, курсантам і військовослужбовцям; допоможе підготуватись до роботи з військовими; розкриває специфіку роботи з цією категорією людей. Підручник розроблено та рекомендується для ознайомлення психологам військових частин, командирам та їхнім заступникам по роботі з особовим складом [там само].

Навчальний посібник «Основи військової психології» (Г. Бондарев, П. Круть) має вісім розділів.

Перший розділ «Психологія, її предмет, і особливості вивчення» знайомить з об'єктом, предметом і галузями психології.

Другий розділ «Природно-наукові основи психології» складається з параграфів: «Поняття про психіку»; «Психіка і мозок»; «Рефлекторна теорія психіки».

Третій розділ «Психологія особистості» містить параграфи: «Поняття про особистість в психології, її сутність і зміст»; «Психологічна структура особистості військовослужбовця»; «Методика вивчення командиром індивідуально-психологічних особливостей особистості».

Четвертий розділ «Психологічна класифікація відхильної поведінки» поділяється на відповідні параграфи: «Сутність та класифікація відхильної поведінки»; «Особливості відхилень у поведінці в умовах військової служби»; «Форми відхильної (девіантної) поведінки у військовослужбовців».

П'ятий розділ «Психологія малої групи та колективу. Її врахування в діяльності командира підрозділу» має параграфи: «Поняття про групу в психології, види і характеристика груп»; «Військовий колектив як соціально-психологічне явище»; «Сутність і структура психології колективу»; «Лідерство в колективі».

Шостий розділ «Вивчення колективу та управління його соціально-психологічними явищами» містить параграфи: «Методи вивчення психології військового колективу»; «Стилі управління військовим колективом».

Сьомий розділ «Конфлікти у військових колективах» поділяється на параграфи: «Соціально-психологічна характеристика конфлікту»; «Шляхи попередження і вирішення конфліктів».

Восьмий розділ «Вплив бою на психіку військовослужбовців» включає параграфи: «Психологічні основи ефективності бойової діяльності військовослужбовців»; «Девіації як форма деструктивної поведінки воїнів у бойовій обстановці»; «Особливості прояву групової психології в умовах бойової діяльності»; «Психологічні аспекти управління військовим колективом у бою».

Напружена професійна діяльність під час вирішення завдань військової служби зобов'язує офіцера цілеспрямовано формувати психологічну готовність та емоційно-вольову стійкість особового складу для ефективного забезпечення національної безпеки України. Виконання службового обов'язку в сучасних умовах вимагає від військовослужбовця оновленого психолого-педагогічного складу мислення, пошуку адекватних соціально-управлінських рішень, належної загальної та психолого-педагогічної культури. Крім того, офіцерові важливо навчитися сприймати самого себе, розуміти власний внутрішній психічний стан, чуйно сприймати міру здійснення поставлених перед собою цілей, аналізувати характер взаємовідносин із підлеглими й товаришами по службі з метою своєчасного коригування своєї діяльності та поведінки. Усе це можливо опанувати лише завдяки глибоким знанням основних положень психології.

На жаль, офіцери, особливо спочатку своєї практичної діяльності, часто допускають помилки у практичній діяльності, що свідчить перш за все про недостатній рівень їхніх психологічних знань і відсутність основних компонентів психологічної готовності до роботи з особовим складом.

Сучасними навчальними програмами для військових закладів освіти передбачено певну психологічну підготовку курсантів і студентів. Але так сталося, що цей процес часто не встигає за вимогами щодо підготовки офіцерських кадрів, які з кожним роком стрімко зростають, і те, що ще сьогодні було актуальним, – завтра виявляється безнадійно застарілим.

Мета посібника «Основи військової психології»: заповнити цю прогалину і тим самим реально допомогти курсантам і студентам опанувати основи підрозділу науки про психіку людини, психологію малої групи та військового колективу.

Крім того, посібник орієнтований на те, щоби збагатити курсантів і студентів соціально-психологічними знаннями. У цій книзі майбутні офіцери знайдуть для себе відповіді на питання, як-от: історія розвитку загальної та військової психології; предмет загальної, військової та соціальної психології; особистість військовослужбовця та її структура; місце біологічного і соціального в особистості; психічні властивості особистості в умовах військової діяльності та способи і методи їх самовдосконалення у військовослужбовців; психічні процеси особистості в умовах військової діяльності; психічні стани військовослужбовців та їх виявлення у військово-педагогічному процесі; психічні утворення; методика вивчення психічних властивостей військовослужбовців; соціально-психологічна структура військового колективу і методи її вивчення; психологічні основи спілкування; психологічні умови запобігання та врегулювання конфліктів у військових колективах; вплив бою на психіку військовослужбовців, сутність девіантної поведінки в бойовій обстановці, психологічні аспекти управління військовим колективом у бою.

Конспективно висвітлюючи основні теми навчального підрозділу «Основи військової психології», автори не ставили за мету всебічно розкрити всі проблеми військової та соціальної психології, а визначали своє завдання в тому, щоб зосередити увагу курсантів і студентів на цих проблемах, викликати до них певний інтерес і бажання продовжувати їх самостійне вивчення.

Посібник підготовлений відповідно до навчальної програми дисципліни «Військова підготовка», він є основою для формування у студентів і курсантів закладів вищої освіти необхідних знань, умінь і навичок, які будуть потрібні їм у подальшій роботі з особовим складом.

Видання стане у нагоді студентам психологічних спеціальностей, а також співробітникам спецслужб, курсантам і військовослужбовцям; допоможе підготуватись до роботи з військовими; розкриває специфіку роботи з цією категорією людей. Видання розроблено та рекомендується для ознайомлення психологам військових частин, командирам та їхнім заступникам по роботі з особовим складом [3].

У навчальному посібнику «Психологія та педагогіка військових колективів» (В. Ананій, В. Горлинський, О. Пучков, О. Уваркіна) систематизовано викладення матеріалу з навчальної дисципліни «Педагогіка і психологія військових колективів» з урахуванням спрямованості підготовки сучасних військових фахівців у сфері спеціального зв'язку, захисту інформації, кібербезпеки та досвіду проведення ООС [2]. У виданні розкрито психологічні засади службових відносин і професійної діяльності у військовому колективі, педагогічні основи службово-професійної діяльності, висвітлено гендерний складник психолого-педагогічних знань й організації службової діяльності у підрозділах Держспецзв'язку. До кожної теми додано основні поняття, контрольні запитання, теми рефератів, список рекомендованої літератури.

Перший розділ «Педагогіка і психологія військових колективів як навчальна дисципліна» складається з чотирьох параграфів: «Завдання навчальної дисципліни «Педагогіка і

психологія військових колективів»; «Значущість соціально-психологічних знань в управлінні військовими колективами»; «Педагогіка як теоретико-методологічна основа навчальної дисципліни»; «Гендерні засади психології і педагогіки військових колективів».

Другий розділ «Психологічні засади службових відносин у військовому колективі». Перша тема «Психологічні основи вивчення особистості військовослужбовця» складається з чотирьох параграфів: «Поняття особистості та погляди на її психологічну структуру»; «Спрямованість і темперамент особистості в організації службової діяльності»; «Характер і здібності особистості та їх вплив на службові відносини»; «Методи вивчення керівником особистості військовослужбовця. Друга тема «Соціально-психологічні засади комунікативної взаємодії у військовому колективі» складається з чотирьох параграфів: «Міжособистісне спілкування та його роль у військовій службі»; «Комунікація та специфіка її прояви у міжособистісних відносинах»; «Соціально-психологічний вплив як явище комунікативної взаємодії»; «Гендерно-чутливі комунікації у військовому середовищі». Третя тема «Військовий колектив як об'єкт соціально-психологічного вивчення» складається з чотирьох параграфів: «Військовий колектив як соціальна група»; «Фактори формування та психологічна структура військового колективу»; «Соціально-психологічні методи вивчення військового колективу»; «Соціально-психологічні умови ефективності військової служби». Четверта тема «Соціально-психологічні засади управління військовими колективами» має чотири параграфи: «Сутність і принципи управління військовим колективом»; «Структура і функції управлінської діяльності»; «Чинники оптимізації управління та стилі керівництва»; «Гендерні підходи в управлінні підрозділом».

Третій розділ «Педагогічні основи професійної діяльності у підрозділах Держспецзв'язку» поділяється на чотири теми. Перша тема «Педагогічний процес у підрозділах Держспецзв'язку» складається з чотирьох параграфів: «Структура і зміст педагогічного процесу»; «Загальнопедагогічні закономірності та принципи навчального процесу»; «Традиційні і сучасні концепції навчання»; «Шляхи організації педагогічного процесу в підрозділах Держспецзв'язку». Друга тема «Організаційні засади навчання в підрозділах Держспецзв'язку» поділяється на чотири параграфи: «Основні методи і форм навчання та умови їх застосування»; «Засоби навчання та методика їх застосування в навчальному процесі»; «Технології дистанційного навчання»; «Шляхи і методи активізації навчально-пізнавальної діяльності військовослужбовців». Третя тема «Педагогічна культура і педагогічна майстерність військового керівника» має чотирьох параграфи: «Педагогічна діяльність та педагогічна культура офіцера»; «Педагогічна майстерність військового керівника та шляхи її формування»; «Гендерна компетентність учасників сектору безпеки і оборони України»; «Професійна етика військовослужбовця Держспецзв'язку». Четверта тема «Виховання підлеглих як складова управління керівника підрозділу» складалася з чотирьох параграфів: «Сутність, принципи, завдання і організація виховного процесу»; «Структура і зміст виховного



процесу у військовому колективі»; «Індивідуально-виховна робота та гендерне виховання підлеглих»; «Методи виховання і самовиховання військовослужбовців».

«Педагогіка і психологія військових колективів» є навчальною дисципліною циклу соціально-гуманітарної підготовки, що покликана формувати професійну свідомість, культуру і психолого-педагогічні компетентності у сфері професійній діяльності особового складу підрозділів Держспецзв'язку. Це теоретична і методологічна основа організації психологічної, виховної та навчальної роботи, яка має на меті методологічну і теоретичну підготовку курсантів до майбутньої професійної діяльності в лавах Держспецзв'язку. Предметом дисципліни «Педагогіка і психологія військових колективів» є основні теоретичні положення, закономірності психології та педагогіки, принципи, методи і методики, що спрямовані на формування психолого-педагогічних знань, умінь і компетентностей майбутніх фахівців у сфері спецзв'язку, захисту інформації та кібербезпеки. Навчальна дисципліна покликана сприяти опануванню методами свідомого розв'язання соціально-психологічних питань (конфліктів) у службово-професійній діяльності військового фахівця у сфері спеціального зв'язку, захисту інформації та кібербезпеки з урахуванням досвіду, отриманому в ході проведення операції об'єднаних сил (ООС).

При підготовці гендерного складника психолого-педагогічних знань і компетентностей майбутніх військових фахівців використовувались «Методичні рекомендації з інтеграції гендерних підходів в систему підготовки фахівців для сектору безпеки і оборони України».

У визначенні цілей і завдань вивчення навчальної дисципліни «Педагогіка і психологія військових колективів» фундаментальне значення мають правові засади діяльності Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, що визначені в Законі України «Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України», Положенні про проходження військової служби (навчання) військовослужбовцями Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, наказах Голови Держспецзв'язку та інших нормативно-правових актах. При підготовці навчального посібника автори, зокрема, враховували, що на військовослужбовців Держспецзв'язку поширюється дія статутів Збройних Сил України та законодавство України, що встановлює загальний порядок і умови проходження військової служби, вимог Військової присяги.

Структура та зміст навчального посібника складається з трьох розділів, що містять навчальні теми згідно з програмою навчальної дисципліни. Методичне забезпечення кожної теми містить навчальні питання, які розкривають теоретичний зміст теми, перелік основних понять, контрольні питання, рекомендовану тематику для підготовки рефератів і навчальну літературу.

Посібник слугує необхідним елементом систематизованого вивчення навчальної дисципліни поряд з рекомендованими до вивчення законодавчими актами, методичними рекомендаціями і планами до семінарських занять, конспектом лекцій і словником.

При підготовці навчального посібника враховувались

ідеї та принципи положення, викладенні в підручниках і монографіях вітчизняних учених, військових дослідників, аналітиків, освітян, яким автори посібника висловлюють свою вдячність.

При підготовці посібника автори виходили з того, що навчальна дисципліна «Педагогіка і психологія військових колективів» є комплексною дисципліною, що спирається на методологічні і теоретичні засади наук, як-от: психологія, соціальна психологія, педагогіка, менеджмент і управління, етика, культурологія, правознавство, тісно пов'язана з професійно-орієнтованими дисциплінами. До її змісту входять фундаментальні психологічні, педагогічні, етичні, управлінські та правові знання і компетентності, які необхідні фахівцю для керівної діяльності, навчання і виховання підлеглих, власної самоосвіти і самовиховання. Навчальний посібник підготовлено з урахуванням вимог керівних документів Міністерства освіти і науки України.

Видання стане у нагоді студентам психологічних спеціальностей, а також співробітникам спецслужб, курсантам і військовослужбовцям; допоможе підготуватись до роботи з військовими; розкриває специфіку роботи з цією категорією людей. Посібник розроблено та рекомендовано для ознайомлення психологам військових частин, командирам та їхнім заступникам по роботі з особовим складом [там само].

**Прикладні результати дослідження.** Проведений інформаційний аналіз навчальних програм із дисципліни «Військова психологія» показав, що поряд з вивченням військової психології, безумовно, активно використовуються аспекти військової педагогіки. Для забезпечення доступу фахівців до актуальної літератури відділом наукового інформаційно-аналітичного супроводу освіти Державної науково-педагогічної бібліотеки України (завідувачка: М. Росток) у контексті виконання завдань прикладного наукового дослідження «Інформаційно-аналітичний супровід психологічної науки у воєнний та повоєнний періоди України» проаналізовано, систематизовано, підготовлено та оприлюднено прикладний науковий доробок – статті, електронні ресурси та апробовано на науково-практичних заходах вітчизняного і зарубіжного форматів, про що свідчать опубліковані тези доповідей дослідників [4]. Зокрема, підготовлено статті, у яких висвітлено джерельну базу забезпечення діяльності військових психологів у ЗСУ, зокрема, законодавчі акти та інші нормативно-правові документи, проаналізовано систему підготовки військових психологів, періодизацію її розвитку та мовний контекст у системі інформаційно-аналітичного супроводу підготовки військових психологів. Джерельну базу дослідження використано при створенні електронних ресурсів, які стануть корисними для підготовки військових психологів в Україні.

**Висновки.** Провівши контент-аналіз підручника, трьох навчальних посібників, методичних рекомендацій ми дійшли наступних висновків. Підручник «Психологічна стійкість воїна» виданий у 2017 р. З. Комаром у співпраці з британськими колегами є найкращим із проаналізованого навчально-методичного забезпечення дисциплін «Військова психологія» та «Військова педагогіка». Його автори широко використали польовий матеріал, підручник має прикладне

значення. У 2007 р. у Міжнародній академії управління персоналом був розроблений навчальний посібник, де автор сконцентрувався на питаннях функціонування психіки та особистості військовослужбовця. Автори навчального посібника, розробленого у 2020 р. в Харківському університеті внутрішніх справ, зосередили свою увагу на військових колективах і девіантній поведінці їх членів. Він спрямований на профілактику девіантної поведінки військовослужбовців. Автори навчального посібника, розробленого у 2021 р. у Київському політехнічному інституті імені Ігоря Сікорського, концентрувалися на проблемах військової педагогіки. Методичні рекомендації науково-дослідного центру гуманітарних наук Збройних Сил України було видано у 2016 р. і зосереджено увагу на проблемах підготовки військових психологів і відбору за психологічними якостями військовослужбовців.

**Перспективи подальших досліджень.** Потреби підготовки військових психологів є перспективною науковою проблемою, оскільки проблема реабілітації військових ветеранів потребуватиме значної кількості фахівців, не

говорячи вже про те, що підготовка військовослужбовців до ведення воєнних дій високої інтенсивності – це також справа якісної військово-педагогічної й військово-психологічної озброєності знаннями, вміннями, навиками, сформованими відповідно до компетентностей і набутими компетенціями. У зв'язку з цим збільшиться кількість наукових закладів, які будуть готувати спеціалістів за напрямками «Військова психологія» й «Військова педагогіка». Широко буде використовуватися закордонний досвід, особливо ізраїльський. Збагачені польовим матеріалом (практичним досвідом бойових дій) військові психологи будуть розробляти чимраз досконаліші програми. Історіографія діяльності військових психологів буде поповнюватись новим матеріалом, який треба буде систематизувати, узагальнити та опублікувати задля вивчення широким загалом. Тому в рамках нашого наукового дослідження у 2025 р. очікуються прикладні результати – дайджест провідних спеціалізованих видань із психологічних наук та інформаційно-аналітичний довідник, до яких буде включено напрацьовані під час дослідження матеріали.

### Список використаних джерел

1. Агаєв Н. А., Скрипкін О. Г., Дейко А. Б., Поливанюк В. В., Евєрт О. В. Алгоритм роботи військового психолога щодо психологічного забезпечення професійної діяльності особового складу Збройних Сил України : метод. реком. Київ : Міністерство оборони України : Науково-дослідний центр гуманітарних проблем Збройних Сил України, 2016. 147 с.
2. Анан'їн В. О., Горлинський В. В., Пучков О. О., Уваркіна О. В. Психологія і педагогіка військових колективів : навч. посіб. Київ : Вид-во «Політехніка», 2021. 274 с.
3. Бондарев Г. В., Круть П. П. Основи військової психології : навч. посіб. Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2020. 272 с.
4. Інформаційно-аналітичний супровід психологічної науки у воєнний і повоєнний періоди України (2024–2025). Електронна бібліотека НАПН України. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/cgi/stats/report/themes/0124U000842/> (дата звернення: 12.01.2025).
5. Комар З. Психологічна стійкість воїна : підручник для військових психологів. Київ : Посольство Великобританії в Україні : Stabilization Support Service, 2017. 184 с.
6. Лісовський П. М. Військова психологія: методологічний аналіз : навч. посіб. Київ : Кондор, 2017. 290 с.
7. Пилипчук Я. В. Теоретичний аналіз проблеми інформаційного забезпечення підготовки військових психологів в Україні. *Інформаційне забезпечення сфери освіти та науки України в умовах воєнного стану*. Київ : Державна науково-педагогічна бібліотека ім. В. Сухомлинського, 2024. С. 91–92.
8. Пилипчук Я., Пономаренко Л. Проблема реабілітації військових і цивільних від психологічних травм у працях українських педагогів та психологів. *Науково-Педагогічні Студії*. 2004. Вип. 8. С. 99–124. DOI: <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2028-8-99-124>
9. Пилипчук Я. В., Росток М. Л., Коваленко І. Е. Українська система підготовки військових психологів: періодизація через призму історіографії. *Вісник аграрної історії*. 2024. Вип. 47. С. 293–315. DOI: <https://doi.org/10.31392/VAH-2024.47-48-27>
10. Pylypchuk Ya. V. Adjustment disorders as a psychological and pedagogical factor in the activities of military psychologists. *Адаптивні процеси в освіті : збірник матеріалів четвертого міжнародного форуму, 07-08 лютого 2025*. Київ ; Харків ; Тампа ; Спокане, 2025. С. 192–194.

### References

1. Agayev, N. A., Skrypkin, O. H., Dejko, A. B., Polyvanyuk, V. V., & Evert, O. V. (2016). *Algoritmy roboty viys'kovogo psyxologa shchodo psyhologichnogo zabezpechennya profesijnnoyi diyal'nosti osobovogo skladu Zbrojnyh Syl Ukrainy* [Algorithm of the work of a military psychologist on the psychological support of the professional activities of the personnel of the Armed Forces of Ukraine]: metodychni rekomendaciyi. Kyiv: Ministerstvo oborony Ukrainy: Naukovo-doslidnyi centr humanitarnykh problem Zbrojnyh Syl Ukrainy. [in Ukrainian].
2. Anan'yin, V. O., Horlyns'kyi, V. V., Puchkov, O. O., & Uvarkina, O. V. (2021). *Psyhologiya i pedahohika viys'kovykh kolektyviv* [Psychology and pedagogy of military collectives]: navchal'nyi posibnyk. Kyiv: Vydavnytstvo «Politehnika» [in Ukrainian].
3. Bondarev, H. V., & Krut', P. P. (2020). *Osnovy viys'kovoyi psyhologiyi* [Fundamentals of military psychology]: navchalnyi posibnyk. Kharkiv: Kharkivs'kyi nacional'nyi universytet vnutrishnih sprav [in Ukrainian].
4. Informaciyno-analitychnyi suprovod psyhologichnoyi nauky u voyennyj i povoyennyj periody Ukrainy (2024–2025) [Information and analytical support of psychological science in the war and post-war periods of Ukraine (2024–2025)]. *Elektronna biblioteka NAPN Ukrainy* [Electronic library of the National Academy of Sciences of Ukraine]. Retrieved from <https://lib.iitta.gov.ua/cgi/stats/report/themes/0124U000842/> [in Ukrainian].
5. Komar, Z. (2017). *Psyhologichna stiykist' voyina* [Psychological resilience of a soldier]: pidruchnyk dlya viys'kovykh psyhologiv. Kyiv: Posol'stvo Velykobrytaniyi v Ukraini: Stabilization Support Service [in Ukrainian].
6. Lisov'skyi, P. M. (2017). *Viys'kova psyhologiya: metodologichnyi analiz* [Military psychology: methodological analysis]: navchal'nyi posibnyk. Kyiv: Kondor [in Ukrainian].
7. Pylypchuk, Ya. V. (2024). Teoretychnyi analiz problemy informacijnogo zabezpechennya pidhotovky viys'kovykh psyhologiv v Ukraini [Theoretical analysis of the problem of information support for the training of military psychologists in Ukraine]. In *Informaciyne zabezpechennya sfery osvity ta nauky Ukrainy v umovah voyennoho stanu* [Information support for the education and science of Ukraine under martial law] (pp. 91-92). Kyiv: Derzhavna naukovo-pedahohichna biblioteka im. V. Suxomlyns'kogo [in Ukrainian].
8. Pylypchuk, Ya. V., & Ponomarenko, L. (2024). Problema reabilitaciyi viys'kovykh i cyvil'nykh vid psyhologichnykh travm u pracyakh ukrayins'kykh pedagogiv ta psyhologiv [The problem of rehabilitation of military and civilian personnel from psychological trauma in the works of Ukrainian educators and psychologists]. *Naukovo-Pedagogichni Studiyi* [Scientific-Pedagogic Studies], 8, 99-124. DOI: <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2028-8-99-124> [in Ukrainian].
9. Pylypchuk, Ya. V., Rostok, M. L., & Kovalenko, I. E. (2024). Ukrayins'ka systema pidgotovky viys'kovykh psyhologiv: periodyzaciya cherez pryзму istoriohrafyji [Ukrainian system of training military psychologists: periodization through the prism of historiography]. *Visnyk ahrarynoyi istoriji* [Bulletin of Agrarian history], 47, 293-315. DOI: <https://doi.org/10.31392/VAH-2024.47-48-27> [in Ukrainian].
10. Pylypchuk, Ya. V. (2025). Adjustment disorders as a psychological and pedagogical factor in the activities of military psychologists. In *Adaptyvni procesy v osviti* [Adaptive processes in education]: zbirnyk materialiv chetvertogo mizhnarodnogo forumu (pp. 192-194). Kyiv: Kharkiv: Tampa: Spokane.

Дата надходження до редакції  
авторського оригіналу: 28.06.2025